

SAZNANJA I PROBLEMI U PALEOLITU BOSNE I HERCEGOVINE

ĐURO BASLER

Zemaljski muzej, Sarajevo

Kada su 1949. godine slučajno otkrivene prve paleolitske kremenice na Kamenu u Makljenovcu kod Doboja, bila je daleko pomisao da je time načet sasvim novi kompleks istraživačke aktivnosti u arheologiji Bosne in Hercegovine. Danas, međutim, nakon više od jedne decenije rada nalazimo se u mogućnosti da o tom radu progovorimo koristeći brojne rezultate do kojih smo u međuvremenu stigli. Istraživanja rukovodi Zemaljski muzej u Sarajevu, a zbog obimnosti problema u njih su uključene i druge ustanove i laboratoriji, tako između ostalih Pedološki zavod Poljoprivrednog fakulteta i Geološki zavod Visoke tehničke škole u Sarajevu, te Geološko-paleontološka zbirka Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Do sada je obuhvaćeno petnaestak stanica, dok oko 10 nalazišta nije još podvrgnuto potrebnoj kontroli, a da bi se o njima mogao dati određeni sud.

Glavninu nalaza čine stanice na otvorenom prostoru u širem području oko Doboja. Veće aglomeracije zabilježene su oko sastava rijeka — Usore i Bosne, 2 km južno od Doboja, te Velike i Male Ukrine u Kulašima, 30 km zapadno od Doboja. Izgleda da su kod odabiranja terena prednost imali niski brežuljci pored rijeka, ponešto istaknuti i sa većim dometom posmatranja. Nekoliko stanica nalazi se i u ilovastom gorju između donje Bosne i Ukrine, no i opet na istaknutim mjestima pored izvora.

Seriya otkrića otpočela je nalazom na *Kamenu* u Makljenovcu. Mjesto se nalazi vrlo blizu ušća Usore, a otkriveno je u augustu 1949. godine, u času kada je već bilo razoreno radom industrijskog kamenoloma. Ovdje je dobiveno blizu 5000 kremenica sa tragovima ljudske djelatnosti, dakako sve bez fiksiranih stratigrafskih podataka. Tipološkom analizom dobiven je raspon kultura od tipičnog moustériena do gravettiena. Velika je šteta što je ovaj izvanredni izbor fino obrađenih alatki iz raznih epoha mogao biti samo djelomično vrednovan.

Uskoro poslije otkrića nalazišta na Kamenu došlo je do otkrića nove stanice u neposrednoj blizini. To je *Crkvina* u Makljenovcu. Paleolitska stanica smještena je neposredno iznad ušća Usore, dakle svega oko 100 m istočno od prve. Iskopavanja su ovdje vršena 1955. godine. Nalazi su malo-brojni, uostalom i ova stanica bila je u času otkrivanja već većim dijelom razorena. Paleolitska zaostavština zatečena je u sloju crvenkasto-smeđe

gline, koja nije mogla biti poblizje datirana, ali u svakom slučaju starija od holocena. Malobrojni nalazi datirani su u moustérien i aurignacien.

Nalazište *Londža* smješteno je na jednom povisokom brežuljku oko 200 do 300 m zračne linije sjeverozapadno od Kamena i Crkvine. Pokusna iskopavanja 1961. godine dala su materijal koji se u pogledu izrade i oblika može smatrati najljepšim dosad dobivenim u sjevernoj Bosni. U gotovo 70 cm debelom fertilnom horizontu dobiven je neprekinuti raspon kultura od tipičnog moustériena do gravettiena. Istraživanja su u toku.

Kušum u Karušama nalazi se na niskom brežuljku na desnoj obali Usore nasuprot Kamenu. Ovo nalazište zatečeno je u potpuno erodiranom stanju, tako da ne postoji mogućnost za solidan istraživački zahvat. Priklupljeni materijal je gornjepaleolitkog tipa.

Luščić u Kulašima je niski brežuljak u blizini sastava Velike i Male Ukrine, a otkriven je prilikom izgradnje željezničke pruge Doboj—Banjaluka, 1951. godine. Iskopavanja su ovdje vršena 1958—1959. godine. Ovo je prvo sjevernobosansko nalazište na kome su istraživanja vršena u suradnji više institucija pod rukovodstvom Zemaljskog muzeja. Geološki profil Luščića postao je osnova i polazna tačka za istraživanja na drugim nalazištima. U relativno tankom kulturnom horizontu zatečen je mlađi aurignacien sa nešto elemenata gravettiena.

Oko 100 m jugoistočno od Luščića nalaze se tragovi paleolitske stanice na Maloj gradini. Jedan dio ovog lokaliteta već je potpuno erodiran do šljunkovite tercijerne podloge, ali se pored njega ipak sačuvao i poveći kompleks netaknutog zemljišta. U pokusnoj sondi 1962. godine dobiven je bogati sloj sa aurignacienom relativno starijeg tipa.

Nalazište *Gaj* u Kulašima veže se gotovo neposredno na Malu gradinu. Glavninu nalazišta čini istaknuti vrh brežuljka, koji je danas erodiran do tercijerne osnove. Kremenice nekadašnje paleolitske stanice nalaze se stoga rasute po padinama brijega, a u tipološkom pogledu mogu se okvirno datirati u gornji paleolit.

Visoko brdo u Lupljanici je lokalitet sa dosada najbogatijim kvarternim naslojavanjem. Bliže površini zemlje nalaze se ostaci naselja iz doba neolita i ranog bronzanog doba. Horizont sa paleolitskim ostacima debeo je oko 60 cm, a osim tipičnog i kasnog moustériena sadrži i aurignacien. Radovi na Visokom brdu nisu završeni, budući da ovdje treba izvršiti ispitivanja dubljih slojeva.

Grabovca brdo u Podnovlju nalazi se neposredno iznad doline rijeke Bosne, oko 20 km sjeverno od Doboja. U pokusnoj sondi dobiven je moustérien.

Danilovića brdo u Podnovlju nalazi se oko 200 m južno od Grabovca brda. U pokusnoj sondi dalo je osim moustériena još i nešto gornjepaleolitskog materijala.

Krndija u Potočanima kod Odžaka predstavlja već gotovo potpuno erodirano nalazište, pa stoga danas ima više topografski značaj. Otkriveni rijetki primjerci kremenica pripadaju moustérienu.

Na *Gradini* u Varvari kod izvora Rame, prilikom istraživanja jednog naselja iz srednjeg bronzanog doba, otkriven je 1893. godine lijep primjerak moustérienskog šila. Bronzanodobni naseljenici ove gradine naselili su se na zemljištu koje je činila crvenkasta glina. Oni su ovdje iskopavali jame

za svoja prebivališta i za talionice bakra. Postoji stoga mogućnost da je ovaj moustérienski artefakt porijeklom sa samog mjesta, i da je djelatnošću u kasnije doba došao na površinu. U planu je da se ovdje izvrši reviziono kopanje i da se ustanove mogućnosti postojanja paleolitske stanice.

U sjevernoj Bosni spomenuo bih još neke nove nalaze koji nisu dovoljno istraženi, ili pak ne izgleda da bi se sa njih mogao dobiti značajniji materijal. To su *Krčevine* u Kulašima, *Čelinjak* u Popovićima, *Matića glavica* u Dragalovcima, *Barice* u Gornjoj Orahovici, *Revance* između Crkvine i rimskog kastruma kod Doboja, *Glavica* u Miljkovcu kod Doboja i nalazište *Arapovac* u selu Ružević kod Teslića.

U novije doba posebnu pažnju privlači dolina Neretve od Mostara prema ušću, gdje se na više mjesta nailazi na bogate naslage pleistocenskog prapora. Veći takvi nanosi zatečeni su u Hodbini južno od Mostara i na Mogorjelu kod Čapljine. S obzirom na položaje ovih nanosa postoje mogućnosti nalaza i paleolitskih stanica na otvorenom prostoru.

Pokusna sonda dubine 5 m u *Zelenoj Pećini* iznad vrela Bune kod Mostara dala je vrlo bogatu pleistocensku faunu u nasipu sitnog oblutka. Ovdje nije otkriven trag ljudskog prebivanja, ali nisu isključene mogućnosti nalaza u dubljim dijelovima nasipa.

Oko 1950. godine zabilježen je nesigurni nalaz fosila neke velike životinje (mamut ?) sa nekoliko kremenica u *Račiću* kod Bihaća. Predmeti su u međuvremenu zagubljeni a da nisu dospjeli u prave ruke. Na samom mjestu nije još izvršeno reviziono iskopavanje.

Sagledano u cjelini može se reći da je glavčina paleolitskih nalaza u Bosni i Hercegovini vezana za šire područje oko Doboja. Tu se, može se gotovo reći, jedno nalazište veže za drugo. Gustu mrežu paleolitskih stanica možemo s pravom očekivati na većem prostoru sjeverne Bosne, od Une pa do Drine.

U kulturnom pogledu nalazišta sjeverne Bosne ne prelaze okvire raspona kultura od tipičnog moustériena do gravettiena. Na tipični moustérien koji sam po sebi ne sadrži nikakve specifične probleme vezane za ovaj kraj, nastavlja se grupa kasnog moustériena, koga u grubim crtama karakteriziraju alatke slične strugalicama sa više radnih rubova i poligonalnih oblika. One su načinjene od širokih, relativno ne odviše debelih odbitaka. Nadalje je za ovu kulturu značajna pojava bifacijalno obrađenih vrhova kopalja. Skupina ovakvih nalaza u Bukovim gorama (Bükk) posjeduje status posebne kulture: szeletien. Drugdje je ovoj kulturi dat sasvim neadekvatan naziv »praesolutréen«, iako ona nema nikakve genetske ni vremenske veze sa solutrénom. Bifacijalno obrađeni vrškovi kopalja su vrlo široka, ali do sada manje poznata pojava u kasnom moustérienu Evrope, a sa tim saznanjem trebalo bi revidirati naše stanove prema szeletienu.

Kasni moustérien sjeverne Bosne vrlo je sličan kasnom moustérienu u Siriji, tzv. jabrudien u Alfreda Rusta. Pomanjkanje bifacijalnih alatki u Jabrudu može se objasniti sistemom lova koji je bio upražnjavan tek u Evropi, a kojeg je mogao uslovljavati sasvim specifični lovni revir. Uostalom su i rasni momenti mogli tu da igraju ulogu. Neandertalci evropskog moustériena počeli su izradu bifacija, kako se misli, tek nakon kontakta sa novopridošlim ljudima aurignaciena, pa je prema tome ova izrada izrazito evropska pojava.

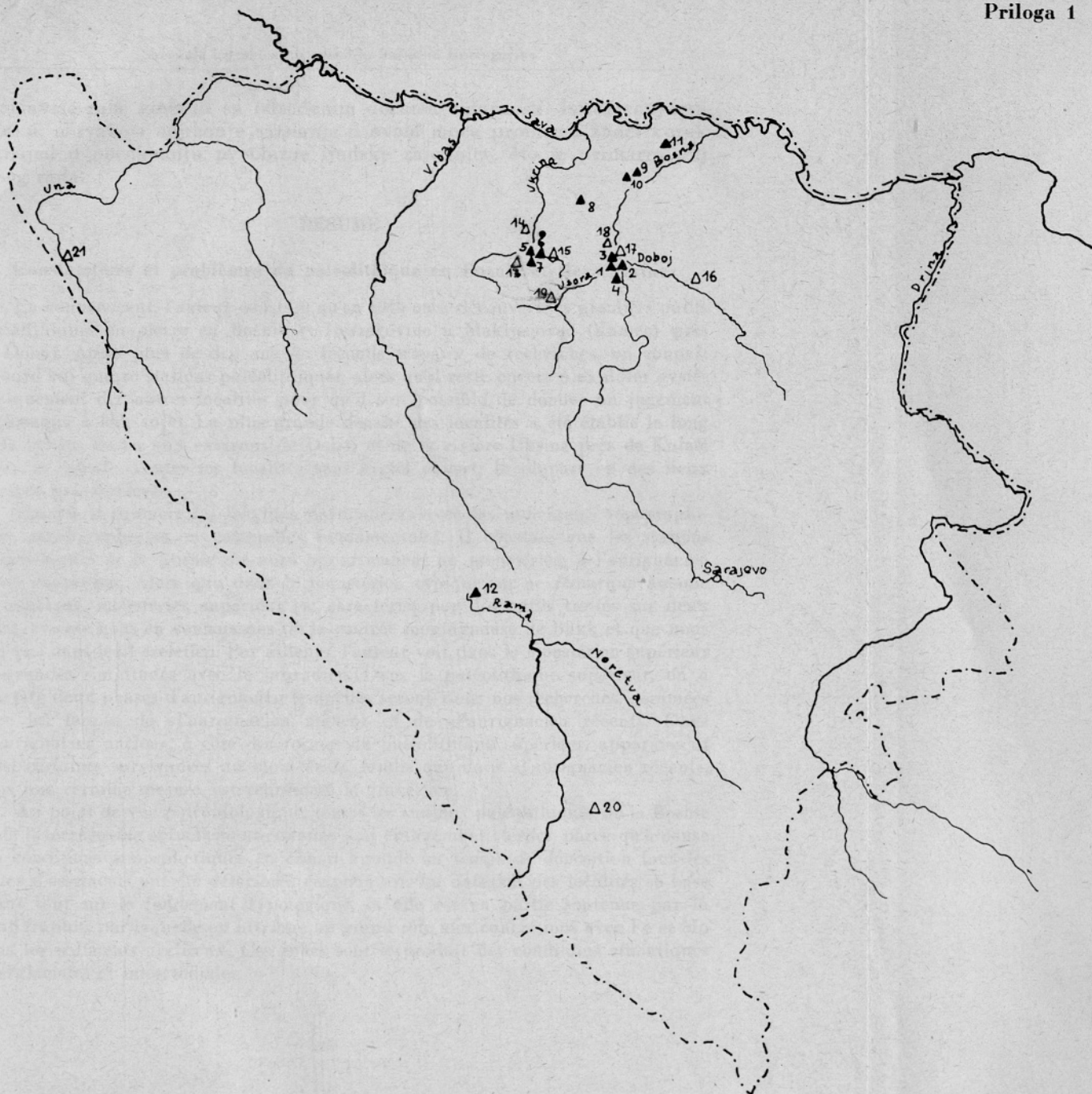
Unutar aurignacijske dosad se moglo ustanoviti dvije vremenski različite faze koje su za nuždu nazvane »stariji« i »mlađi« aurignacijski. Naš »stariji aurignacijski« je najizrazitije zastupljen na Maloj gradini u Kulašima, a karakteriziraju ga alatke svojstvene gornjem paleolitu, uz koje se javljaju široki odbici bez izražene udarne plohe i bulbusa, sa više radnih rubova, gigantoliti i čunaste grebalice oblikovane iz nukleja. Retuš na nekim predmetima su stepenaste. Uska rezala retuširana su na cijelom obodu. U dosta zamršenoj situaciji oko definicije aurignacijske ovu našu fazu mogli bismo između ostalih donekle paralelizirati sa talijanskim »a. inferiore«, a jednim dijelom i sa »a. tipico« (Blanc-Cardini, Cocchi), sa francuskim »a. typique« (Bouyssonie), mađarskim »a. II« (Vértes). Iskopi na većoj površini Male gradine možda će pružiti više mogućnosti za preciznije tipološko nijansiranje ovog stupnja.

U tzv. »mlađem aurignacijskom« sjeverne Bosne susrećemo se sa izvjesnim elementima gravettijena. Najtipičniji predstavnik ove skupine je Luščić u Kulašima. Ovdje je tipična njuškasta grebalica, ubadalo sa konveksno retuširanim desnim obodom, rezala sa uzdužno retuširanom dorzalnom stranom u pravcu talona, retuše koje teže okomitosti i mikrogravette. I u ovoj fazi susrećemo gigantolite, obradene kao sjekire.

Od prirodnih nauka koje dolaze u obzir pri proučavanju paleolitskih nalazišta, u Bosni i Hercegovini je sticajem prilika najviše angažirana kvartarna geologija. Ostale naučne discipline zastupljene su sa sekundarnim značenjem, tako petrografija, klimatologija i slično. Paleontologija je ostala bez potrebnih nalaza. U humidnom klimatu koji je ovdje vladao u periodima vezanim za kulturne depozite, osteološki materijal je potpuno uništen, tako da se u slojevima nije sačuvao niti minimalni višak fosfora iznad uobičajenog procenta za »sterilna« tla.

Geološki profili naših stanica u sjevernoj Bosni teže ka uniformnosti — što je i razumljivo ako imamo u vidu veličinu područja na kome se vrše istraživanja. Polazni horizont za posmatranje kulturnih depozita je sloj zbijene ilovaste gline oker boje, isprošaran tamnosmeđim konkrecijama Fe-Mn-humata. Ove konkrecije nastale su u toplim interglacijalnim i interstadijalnim rasponima oko korijena vegetacije. Prema tome ove konkrecije su siguran indikator toplog perioda, no u nekim slučajevima oni mogu biti samo znak njihove blizine. Konkrecije su se naime mogle stvarati i u tlu iz nekog stadijala, ukoliko je ono neposredno služilo kao podloga za razvoj vegetacije. Profili sjevernobosanskih nalazišta pokazuju i po nekoliko slojeva konkrecija Fe-Mn-humata, tako da se kod njihovog datiranja mora imati u vidu karakter kulturnih nalaza u njihovoj neposrednoj blizini. Upravo prema tim uslovima postoji naprimjer mogućnost da se fertilni sloj konkrecija na Londži u Makljenovcu datira nešto ranije nego onaj na Luščiću u Kulašima.

Ilovasti slojevi naših stanica bili su povremeno izlagani promjenama koje su sobom donosile smjene hladnih i toplih perioda. Nadalje je ovdje pored sedimentacije dolazilo i do jačih zahvata erozije. Tipološka ujednačenost ovih slojeva ne znači ujedno da bismo te slojeve trebali tretirati kao uniformnu pojavu. Praksa je pokazala upravo protivno stanje: naši profili su rezultat djelovanja raznih uslova koji su tu i tamo sa manje ili više efekta razbijali prvobitno jedinstvenu građu. Jedno nam je jasno: danas je

Nalazišta — Localités:

1. Kamen u Makljenovcu. — 2. Crkvina u Makljenovcu. — 3. Londža u Makljenovcu. — 4. Kušum u Karušama. — 5. Lušćić u Kulašima. — 6. Mala gradina u Kulašima. — 7. Gaj u Kulašima. — 8. Visoko brdo u Lupljanici. — 9. Grabovca brdo u Podnovlju. — 10. Danilovića brdo u Podnovlju. — 11. Krndija u Potočanima. — 12. Gradina u Varvari. — 13. Krčevine u Kulašima. — 14. Čelinjak u Popovićima. — 15. Matića glavica u Dragalovcima. — 16. Barice u Gornji Orahovici. — 17. Revance u Usori. — 18. Glavica u Miljkovcu. — 19. Ružević. — 20. Zelena pećina kod Mostara. — 21. Račić kod Bihaća

▲ Determinirane stanice
Stations déterminées

△ Nedeterminirane stanice
Stations indéterminées

još isuviše rano govoriti sa određenim dozama sigurnosti. Istraživanja su u toku, a svako i najmanje saznanje u ovom moru problema znači korak naprijed u poznavanju prvobitne ljudske zajednice, što je primarni cilj našeg rada.

RESUME

Constatations et problèmes du paléolithique en Bosnie et Herzégovine

En commençant, l'auteur constate qu'en 1949 on a découvert les premiers outils paléolithiques en pierre en Bosnie et Herzégovine à Makljenovac (Kamen) près de Doboj. Après plus de dix ans de féconds travaux de recherches, on connaît aujourd'hui quinze stations paléolithiques, alors qu'il reste encore à explorer systématiquement dix autres localités pour qu'il soit possible de donner un jugement quelconque à leur sujet. La plus grande densité des localités a été établie le long de la rivière Bosna aux environs de Doboj et de la rivière Ukrina près de Kulaši (Voir la carte!). Toutes les localités sont à ciel ouvert, la plupart en des lieux quelque peu surélevés.

Ensuite il énumère les localités particulières avec les indications topographiques, stratigraphiques et culturelles fondamentales. Il constate que les stations paléolithiques de la Bosnie du nord appartiennent au moustérien, à l'aurignacien et au gravettien. Alors que dans le moustérien typique on ne remarque aucune particularité, moustérien supérieur est caractérisé par des outils traités sur deux faces, comme nous en connaissons de la contrée montagneuse de Bükk et que nous classons dans ledit szeletien. Par ailleurs, l'auteur voit dans le moustérien supérieur de grandes similitudes avec le jabrudien. Dans le paléolithique supérieur, on a constaté deux phases d'aurignacien lesquelles seront, dans nos recherches, nommées avec les termes de «l'aurignacien ancien» et de «l'aurignacien récent». Dans «l'aurignacien ancien», à côté des formes du paléolithique supérieur, apparaissent aussi certaines survivances du moustérien, tandis que dans «l'aurignacien récent», dans une certaine mesure, est représenté le gravettien.

Au point de vue paléontologique, toutes les stations paléolithiques de la Bosnie et de l'Herzégovine actuellement connues sont entièrement stériles, parce qu'à cause des conditions atmosphériques en climat humide au temps de déposition tous les restes d'ossements ont été détériorés en plein air. La datation des localités se base avant tout sur le fondement typologique, et elle est en partie soutenue par la stratigraphie, par laquelle on attribue un grand rôle aux concrétions avec Fe et Mn dans les sédiments argileux. Ces zones sont le produit des conditions climatiques interglaciales et interstadales.